

УДК 341.0

НАСЛІДКИ АНЕКСІЇ КРИМСЬКОГО ПІВОСТРОВА ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВОПОРЯДКУ

THE CONSEQUENCES OF THE ANNEXATION OF THE CRIMEA FOR THE INTERNATIONAL LEGAL ORDER

Задорожній О.В.,

*кандидат юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовані наслідки окупації та незаконної анексії Криму Російською Федерацією. Було визначено, що дії Росії становлять загрозу не лише для суверенітету та територіальної цілісності України, а й для засад міжнародного правопорядку.

Ключові слова: анексія, окупація, Крим, міжнародне право, Україна, Росія, міжнародне співтовариство.

В статье проанализированы последствия оккупации и незаконной аннексии Крыма Российской Федерацией. Было определено, что действия России представляют угрозу не только для суверенитета и территориальной целостности Украины, но и для основ международного правопорядка.

Ключевые слова: аннексия, оккупация, Крым, международное право, Украина, Российская Федерация, международное сообщество.

The essay analyzes the effects of occupation and illegal annexation of the Crimea by the Russian Federation. It was determined that Russia's actions are a threat not only to the sovereignty and territorial integrity of Ukraine, but also to the foundations of the world legal order. Russian aggression against Ukraine, which began with the occupation and illegal annexation of the Crimea will have irreversible consequences for the entire international community. Russia has created a dangerous precedent in which disagreements can be resolved without taking into account justice and judgment, but on distorted legal norms and power. Overall, Russia's actions can not be ignored by the international community, and to prevent their recurrence and subsequent destruction of the foundations of the world order is the common task for the international community.

Key words: annexation, occupation, Crimea, international law, Ukraine, Russian Federation, international community.

Актуальність теми. У лютому-березні 2014 р. відбулась безпрецедентна не лише для україно-російських двосторонніх відносин, а й для післявоєнного світового порядку загалом подія – окупація Росією (постійним членом Ради Безпеки ООН) частини території України (держави-засновниці ООН), яка згодом трансформувалась у незаконну анексію. Для анексії Криму було використано механізм маріонеткового уряду, раніше успішно випробуваний росіянами в Південній Осетії, Абхазії та Придністров'ї.

Виклад основного матеріалу. Анексія Криму має низку наслідків, що є край негативною для сучасної системи міжнародного права й міжнародних відносин і стосуються не лише європейського регіону, а й світу загалом.

1. Дії Російської Федерації стали брутальним порушенням усіх основних принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Гельсінк-

ському заключному акті НБСЄ 1975 р., на яких базується сучасний світопорядок:

– принципу незастосування сили та загрози силою (анексія Криму відбулась із використанням військ, про що прямо заявляв і В. Путін);

– принципу вирішення міжнародних суперечок мирними засобами (РФ, висуваючи претензії Україні щодо нібито утисків російськомовного населення Криму, взагалі нічого не робила для вирішення відповідних проблем, хоч і удаваних, шляхом переговорів; міжнародних спорів щодо державної належності Кримського півострова до анексії також не було);

– принципу невтручання у справи, що входять у внутрішню компетенцію держав (Росія нахабно втручалась у відносини між центральною владою України та владою і населенням Криму);

– принципу співробітництва (РФ відмовилась від будь-якого співробітництва щодо проблем, які її нібито хвилювали);

– принципу рівноправності й самовизначення народів (військова окупація півострова та організація «референдуму» в таких умовах стали брутальним порушенням цього принципу);

– принципу суверенної рівності держав (анексія частини території суверенної держави являє собою грубе порушення цього принципу);

– принципу добросовісного виконання міжнародних зобов'язань (анексією Криму порушено зобов'язання перед Україною, що містяться в Будапештському меморандумі про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. [1, с. 123], Договорі про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією та Україною [2, с. 518], договорах щодо базування Чорноморського флоту РФ на території України 1997 р. [3; с. 18], Договорі між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 р.) [4, с. 293];

– принципу територіальної цілісності держав (агресією, яка мала своїм наслідком окупацію та незаконну анексію частини території суверенної держави, Росія порушила територіальну цілісність України і протиставила її власним геополітичним інтересам);

– принципу поваги прав людини й основних свобод (численні порушення прав і свобод людини у Криму, що відбулись у процесі та після анексії, найбільш показними з яких є переслідування кримських татар та інших громадян України, які не підтримали російської окупації та анексії).

Безперечно, такі дії Російської Федерації були засуджені міжнародним співтовариством, а відповідальність за агресію є невідворотною. Водночас був створений небезпечний прецедент, який у майбутньому може бути використаний проти самої Росії. Адже всі без винятку суб'єкти міжнародного права зацікавлені в підтриманні стабільності світового порядку й непорушності його засад, а той, хто нехтує такими засадами, ризикує сам втратити правові аргументи для захисту власної позиції в майбутньому.

Безперечним фактом є те, що Російська Федерація є досить потужним і впливовим суб'єктом міжнародних відносин, що дає їй змогу переслідувати власні національні інтереси, незважаючи на обставини та загальноприйняті норми; вона часто не потребує послідовних юридичних обґрунтувань для своїх дій. Будь-яке пояснення, яке не є повністю абсурдним, навіть якщо воно є спірним, вже є достатнім для Російської Федерації [20]. Але такий підхід є саморуйнівним, особливо у випадку, коли мова йде про порушення принципів міжнародного права, які є імперативними нормами.

2. Дії Російської Федерації стали фактичним оголошенням того, що вона сповідує примат сили в міжнародних відносинах (декларування протилежного не має значення, оскільки суперечить реальним учинкам). Це, знову ж таки, є руйнівним для системи міжнародної безпеки й украй негативним прикладом, що впливатиме на всі без винятку держав – і ті, що є більш потужними та потенційно можуть дик-

тувати свою волю, передусім сусіднім державам, і більш слабкі – ті, права яких передусім захищаються міжнародно-правовими нормами. Відбувається зняття обмежень, установлених міжнародним правом для того, щоб регулювати поведінку його суб'єктів, із усіма відповідними наслідками.

3. Здійснивши анексію Криму, Російська Федерація грубо порушила положення Будапештського меморандуму про гарантії безпеки з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р. У Меморандумі Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії та Сполучені Штати Америки підтвердили Україні їхні зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та наявні кордони України (п. 1).

Указані держави, зокрема, підтвердили зобов'язання утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності або політичної незалежності України і що їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України, окрім цілей самооборони, або будь-яким іншим чином згідно зі Статутом Організації Об'єднаних Націй (п. 2) [5, с. 123].

Відмова України від ядерної зброї в обмін на гарантії провідних держав щодо забезпечення її незалежності, суверенітету, наявних кордонів і взяття ними зобов'язань утримуватися від загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України стала важливим кроком на шляху боротьби світового співтовариства проти розповсюдження ядерної зброї (далі – ЯЗ). У цьому контексті військова агресія РФ проти України, окупація та анексія Кримського півострова є викликами для світової спільноти, адже демонструють, що добровільна відмова від ЯЗ не є кроком безпеки, а навіть навпаки – така відмова робить державу вразливішою. Особливо знаковим у цьому сенсі є те, що Україна зіткнулась не просто з іноземною агресією, а агресією держави, яка, відповідно до спеціального міжнародно-правового акта, є одним із гарантів її безпеки й територіальної цілісності. Інші ж гарантії, попри їхні зусилля, не змогли домогтися відмови РФ від анексії частини території України. Це фактично позбавляє сенсу процес ядерного роззброєння, більше того – спонукає деякі держави до реалізації ядерних програм, а низку інших – до початку розробки таких програм; існує небезпека нової гонитви озброєнь. Тобто, агресія Російської Федерації проти України нівелює багаторічні зусилля світового співтовариства на шляху до роззброєння.

4. У ст. 2 Договору про дружбу та співробітництво між Російською Федерацією й Україною 1997 р. передбачено, що сторони, відповідно до положень Статуту ООН та зобов'язань по Заключному актові Ради з безпеки і співробітництва в Європі, поважають територіальну цілісність одна одної та підтверджують непорушність наявних між ними кордонів.

За ст. 3 сторони будують відносини одна з одною на основі принципів взаємної поваги до суверенної рівності, територіальної цілісності, непорушності

кордонів, мирного врегулювання спорів, незастосування сили або загрози силою, включаючи економічні й інші способи тиску, права народів вільно розпоряджатися своєю долею, невтручання у внутрішні справи, додержання прав людини та основних свобод, співробітництва між державами, сумлінного виконання взятих міжнародних зобов'язань, а також інших загальновизначених норм міжнародного права [2, с. 518]. Аналогічні норми містяться в Договорі між Україною і Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон 2003 р. [5, с. 293].

І грубі порушення відповідних положень з боку РФ, і вперте проголошення нею анексії території іншої суверенної держави такою, що повністю відповідає міжнародному праву, ставлять під пряму загрозу безпеку, територіальну цілісність, недоторканність усіх без винятку держав, що межують із Російською Федерацією. Використавши різні приводи (не обов'язково удавані порушення прав російськомовних або громадян РФ, як у випадку із Кримським півостровом), вона може здійснити військову агресію проти іншої держави, окупацію її території [6].

5. Нехтування Російською Федерацією нормами міжнародного права та права загалом при анексії Кримського півострова за умов внутрішньої нестабільності й центробіжних тенденцій у самій РФ може призвести до загрози її територіальній цілісності. Це може відбутись завдяки діяльності сепаратистських рухів, шляхом використання того самого механізму референдуму, який застосувала сама російська влада у Криму, або ж через зовнішнє втручання; при цьому зацікавлена держава чи підтримує сепаратистські рухи, чи самостійно здійснить військову агресію проти Росії. Ці дії можуть і не обґрунтовуватись «належним чином», адже відповідний приклад нехтування нормами міжнародного права або бодай якихось аргументів продемонструвала сама РФ. Враховуючи наявність у цієї держави ядерної, а також великої кількості іншої зброї, такі події можуть призвести до вкрай тяжких наслідків для всього світу.

6. Агресія РФ проти України ставить під загрозу функціонування Ради Безпеки ООН – органу, на який покладена головна відповідальність за підтримання міжнародного миру й безпеки. Ситуація, за якої держава-агресор є постійним членом РБ ООН і має право вето на його рішення, нівелює саму сутність, підриває значення Ради Безпеки, а на практиці – унеможлиблює його ефективне функціонування, виконання завдань, найбільш важливих для всього світового співтовариства.

У зв'язку із зазначеним, необхідним видається реформування Ради Безпеки так, щоб позбавити державу-агресора можливості блокувати її роботу. Виказуються і слушні думки про те, що Російська Федерація не має міжнародно-правових підстав для участі в роботі РБ ООН. Це пов'язано з тим, що у Статуті ООН ідеться про членство СРСР у цьому органі [7]. Російська Федерація могла б відносно правомірно «посісти місце» Союзу РСР у Раді Безпеки лише в тому випадку, якби зі складу СРСР вийшли

всі радянські республіки, окрім самої Росії, тоді б могла йти мова про «контитутет» РФ стосовно Союзу РСР. Але цього не сталося, СРСР припинив своє існування як держава і суб'єкт міжнародного права.

З юридичної точки зору, членство Російської Федерації в РБ ООН, як правило, пояснюється тим, що 21.12.1991 р. було прийнята Рішення Ради Глав Держав СНД, де зазначалось, що «Держави Співдружності підтримують Росію в тому, щоб вона продовжила членство СРСР в ООН, включаючи постійне членство в Раді Безпеки, та інших міжнародних організаціях» [8]. Однак, очевидно, що з моменту появи Рішення мала місце докорінна зміна обставин, і згода України на перебування в Раді Безпеки держави, яка здійснює проти неї агресію (і при цьому якимось незрозуміло повинна сприяти підтримці міжнародного миру та безпеки), на сьогодні стає безпідставною. РФ сама становить ледь не найбільшу небезпеку для миру серед усіх членів Організації Об'єднаних Націй, що робить абсурдним її перебування у складі РБ ООН.

Кроки та дії Росії в Криму, як і загалом агресія проти України, досить явно суперечать тим тезам і концепціям, які намагався розвивати російський уряд, і тому образу, згідно з яким РФ намагалась позиціонувати себе у світі. Як це зазначається в концепції зовнішньої політики та інших подібних документах, Росія є свого роду «захисником» міжнародного права і його основоположного акта – Статуту ООН. Водночас дії Росії в Криму свідчать про протилежне. І таке ставлення Росії до непорушності міжнародних договорів та принципу *pacta sunt servanda* не може не турбувати інші суверенні держави, які знаходяться в безпосередній близькості до Росії і чия територія може гіпотетично становити інтерес для геополітичних зазіхань держави-агресора [9].

7. Анексія Російською Федерацією Кримського півострова стала викликом для світового співтовариства загалом, проте найбіле це стосується найвпливовішої організації у сфері безпеки – НАТО. Це пов'язано не лише з особливими відносинами Альянсу з Україною, а й зі зміною безпекової карти регіону. Майже всі причорноморські держави є членами НАТО, що зумовлює особливу небезпеку окупації РФ Кримського півострова для цього військово-політичного блоку. Усі вказані фактори вимагають відповідних перетворень самого Альянсу, спрямованих на підвищення його ефективності.

8. Агресія РФ проти України стала викликом і для Європейського Союзу. Це пояснюється тим, що Російська Федерація є одним із найважливіших економічних партнерів ЄС. Останній значною мірою залежить від постачання енергоресурсів з цієї держави і, дещо меншою – від російського ринку збуту. З іншого боку, підписання Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною, що готувалось кілька років, було зірвано В. Януковичем в останній момент – у листопаді 2013 р.

У підсумку, анексія Росією Кримського півострова стала болісною для ЄС, адже виявила внутрішні суперечності між його членами: більш залежні від

РФ не продемонстрували належної підтримки України як держави, що зіткнулась із зовнішньою агресією. Економічні чинники взяли гору над відданістю принципам міжнародного права, що в перспективі може негативно позначитись на самому Євросоюзі. Урешті-решт, у зв'язку із діями Росії щодо Криму було ухвалено достатньо слабкі санкції першого рівня, що певною мірою спонукало російське керівництво до продовження агресії – уже у Східній Україні.

9. Анексія Криму має негативні наслідки не лише для практики, а й для науки міжнародного права. Пропагандистський характер сучасної російської науки міжнародного права, на жаль, шкодить

її розвитку в інших державах, особливо пострадянського простору.

Висновки. Отже, агресія Російської Федерації проти України, яка розпочалась з окупації та незаконної анексії Криму, матиме незворотні наслідки для всього міжнародного співтовариства. Росія створила небезпечний прецедент, за якого суперечності можуть вирішуватися не з огляду на справедливість та право, а базуючись на викривлених правових нормах і силі. Загалом, дії Росії не можуть бути проігноровані міжнародним співтовариством, і лише рішуча відповідь на них може унеможливити їхнє повторення й подальше руйнування основ світового порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 13.
2. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31.05.1997 р. // Офіційний вісник України. – 04.06.1999. – № 20.
3. Угода між Україною і Російською Федерацією про статус та умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – Август 1997. – № 8.
4. Угода між Україною і Російською Федерацією про параметри поділу Чорноморського флоту від 28.05.1997 р. // Дипломатический вестник МИД Российской Федерации. – 1997. – № 8.
5. Договір між Україною і Російською Федерацією про україно-російський державний кордон від 28.01.2003 р. // Офіційний вісник України. – 18.06.2004. – № 22.
6. Marxsen Christian Crimea's Declaration of Independence / Christian Marxsen [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ejiltalk.org/crimeas-declaration-of-independence/>.
7. Charter of the United Nations and ICJ // UN official site [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://treaties.un.org/doc/Publication/CTC/uncharter.pdf>.
8. Рішення Ради Глав Держав Співдружності Незалежних Держав (укр/рос) від 21.12.1991 р. // Верховна Рада України. Офіційний інтернет-портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_217.
9. Mälksoo Lauri Crimea and (the Lack of) Continuity in Russian Approaches to International Law [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ejiltalk.org/crimea-and-the-lack-of-continuity-in-russian-approaches-to-international-law/>.